

**YOQILG' I ENERGETIKA SANOATI SOHASIDA SOLIQ NAZORATINI
SAMARALI TASHKIL ETISHNING TAKOMILLASHTIRISH
MASALALARI**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

mustaqil izlanuvchi

Abdullaev Shuxrat Sultanbaevich

Annotatsiya: *Mazkur maqolada qazib olingan tabiiy gaz, neft va gaz kondensatini qayta ishlashni amalga oshirgan hollarda soliq bazasi ushbu foydali qazilmalardan olingan mahsulotlarni realizatsiya qilish hamda kengaytirish, neft-gaz, yoqilg' i energetika sanoati sohasidagi yirik soliq to'lovchilarda soliq nazoratini samarali tashkil etish masalalari hamda soliqqa tortish muammosini bartaraf etish bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *daromad manbai, soliq ma'muryatchiligi, soliq hisoboti, an'anaviy reja, xalqaro soliqqa tortish, tabiiy boyliklar, soliqqa tortish, suv resurslari, yer resurslari, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq, undirish tartibi, nedra, mulkiy soliqlar.*

Kirish: "Jahon amaliyotida neft sanoatida royalti o'rtacha 0 dan 50% gacha tebranadi"¹. Royalti nomi bilan yuritiluvchi tog'-kon sanoati soliqlari Kanada, Xitoy, AQSh va Hindistonda keng tarqalgan bo'lib, AQShning turli shtatlarida qimmatbaho metallar uchun tabiiy resurslarni qazib olish uchun soliq va litsenziyalangan qazib olish solig'i olinadi. Kanadada yer qa'ridan foydalanuvchining yalpi daromadining 2 foizi yoki sof foydasining 15 foizi miqdorida royalti to'lash odatiy hol bo'lib bormoqda. Yer osti boyliklarini o'zlashtirishni salohiyatli investorlarga taqdim etish orqali qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish maqsadida soliq stavkalarini auksion savdolari vositasida kim oshdi usulida belgilash amaliyotidan ham foydalanilmoqda. O'zbekistonda so'nggi

---

¹ Туманова Е.Ю. Правовые основы недропользования. Учебное пособие. Ставрополь 2017. стр. 74.

yillarda foydali qazilma konlarini sanoat usulida o'zlashtirish, geologiya-qidiruv ishlarini rag'batlantirish orqali yer qa'ridan foydalanuvchilarga qulay ishbilarmonlik muhitini yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Neft va gaz xomashyosi strategik turdagi foydali qazilmalar toifasiga kirib, shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini uchun o'ta zaruriy bo'lgan funksiyani bajaradi. Ushbu turdagi qazilmalarni ayrim shartlar asosida sotishdan budget daromadlari shakllantirilsa, bir qismi milliy iqtisodiyotni drayveri hisoblangan korxonalar ehtiyoji uchun sarflanadi. Shaxs manfaatlariga xizmat qilish pog'onasi uchun ajratilgan yoqilg'i energetika doimo davlat tomonidan subsidiya ajratish va tannarxdan past narxlarda sotish bilan ushlab turiladi.

Barchamizga sir emaski bugungi kunda neft gaz quduqlarining asosiy qismi davlat ulushiga ega korxonalar va mahsulot taqsimotiga oid bitim bo'yicha faoliyat yuritayotgan kompaniyalar ixtiyorida bo'lib, davlat budget ining daromad qismi shakllanishida tarmoq korxonalarini yetakchi o'rinni egallaydi. Ma'lumot o'rnida aytadigan bo'lsak, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha bir yilda 12 trln.so'mdan ortiq mablag' tushsa, ushbu tarmoq korxonalarini mazkur tushumning 25 – 30 foizini ta'minlaydi. Shu o'rinda neft gaz tarmog'ining tarixiga nazar soladigan bo'lsak, qariyb bir asrlik tajribaga ega bo'lgan mamlakatimizda ushbu sohada sanoatlashtirish ishlari davom etmoqda.

Shuningdek, 2002-yil tomonlar o'rtasida hamkorlikni faollashtirish va kengaytirish maqsadida "Gazprom" OAJ hamda "O'zbekneftgaz" MXK gaz sohasida strategik hamkorlik to'g'risida Kelishuv imzolandi. Shaxpaxta konida qoldiq zahiralarni konservatsiyadan chiqarish va o'zlashtirish bo'yicha pilot loyihasini respublikada amalga oshirish O'zbekiston neft-gaz sektorida "Gazprom"ni keyingi faoliyati rivojlanishiga imkon berdi. 2014-yil 14-aprelda "Shaxpaxta konini ishlash" loyihasi bo'yicha "O'zbekneftgaz" MXK bilan "Zarubejneftegaz" YoAJ, "Gazprom" OAJ va "Gas Project Development Central Atsia AG" (Shveysariya) tarkibdan iborat konsorsium o'rtasida mahsulotni taqsimlash Kelishuvi (SRP) imzolandi².

---

² <https://www.ung.uz/about/history>
www.tadqiqotlar.uz

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Orol Dengizining O'zbekiston qismini geologik jihatdan o'rganish va keyinchalik yangi ochiladigan uglevodorod konlarini mahsulotni taqsimlash to'g'risidagi bitim shartlari asosida qazish to'g'risida"gi 2006-yil 30-avgustdagi PQ-457-son qarori³ga muvofiq O'zbekiston Respublikasi va CNPC (XXR), KNOC (Koreya), Lukoil Overseas Holding Ltd (RF), Petronas Carigali Overseas SDN BHD (Malayziya), "O'zbekneftgaz" MXK tarkibidan iborat investorlar Konsorsiumi o'rtasida Orol Dengizining O'zbekiston qismi bo'yicha mahsulotni taqsimlash to'g'risidagi Kelishuv imzolandi va u 2007-yil 30-yanvardan kuchga kirdi.

Mazkur shartnomalarning imzolanishi bilan mamlakatimizda konlarni aniqlash, qidirish va foydali qazilmalarni kavlab olishga investitsiyalar kiritilganda mahsulot taqsimotiga oid bitimlarni tuzish, ijro etish va bekor qilish jarayoni yangi bosqichga ko'tarildi. Mazkur bitimlar asosida dastlab "orqaga qaytish" ("netback") prinsipiga tayangan holda soliq bazasini aniqlash tizimi belgilanib, qayta ishlash natijasda olingan yakuniy maxsulotlar realizatsiyasidan ularni ishlab chiqarish uchun sarflangan xarajatlar chegirilishi joriy qilindi. Shundan so'ng maxsulot taqsimotiga oid bitim doirasida qazib olingan neft va/yoki gaz kondensati keyinchalik qayta ishlangan mahsulot sotilishi bilan xom ashyo berish asosida qayta ishlansa, soliq solinadigan bazani aniqlash uchun "orqaga qaytish" ("netback") prinsipiga asoslanib aniqlanadigan neft va/yoki gaz kondensatini yetkazib berish punktidagi hisoblangan narx qo'llaniladigan bo'ldi. O'tgan yillar davomida kuzatilgan energiya tanqisligi bo'yicha hukumat tomonidan neft gaz tarmog'i korxonalariga uglevodorod konlarini samarali boshqarish bo'yicha bir qator talablar qo'yildi.

Xususan "O'zbekneftgaz" aksiyadorlik jamiyati tasarrufidagi uglevodorod konlarini samarali va maqsadli ishlatish, ulardan tabiiy gaz va suyuq uglevodorod xomashyosi qazib chiqarishni oshirish hamda mavjud quduqlarning bir maromda ishlatilishini ta'minlash bo'yicha ishlar boshlab yuborildi. Ushbu tadbirlar doirasida dunyoning yetakchi neft servis kompaniyasi "Schlumberger" bilan birgalikda jahon

---

³ lex.uz "Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси"
www.tadqiqotlar.uz

tajribasi asosida 2023-yil uchun umumiy qiymati 5,7 trln.so'mga teng bo'lgan 744 ta geologik-texnik chora-tadbirni o'z ichiga olgan "Makro invest dastur" ishlab chiqildi⁴. Unga asosan jami 111 ta yangi quduqni burg'ilash, 608 ta quduqda kapital ta'mir hamda intensivatsiya ishlari va 25 ta texnologik ob'ektni (siquv kompressor stansiyalari, gazni dastlabki tayyorlash qurilmalari, kichik kompressor qurilmalari, gaz yetkazib berish quvurlari) qurib ishga tushirish rejalashtirilgan. Qazib chiqarish chora-tadbirlarini amalga oshirishda geologik-texnologik risklarni kamaytirish maqsadida 2023-yilda yangi ochiladigan barcha konlarning geologik modeli, 28 ta konning gidrodinamik modeli va 40 ta konning tarmoq modellari, 8 ta konning integral modellarini tuzish ishlari hamda 2020-2022-yillarda ishlab chiqilgan 19 ta konning geologik modeli, 65 ta konning gidrodinamik modeli va 40 ta tarmoq modelini yangi burg'ilangan quduqlar ma'lumotlari asosida yangilash ishlari amalga oshiriladi⁵.

Mutaxassislarining dastlabki hisob-kitoblarga ko'ra, 2023-yilda tabiiy gaz qazib olish hajmini 56,3 mlrd kub metrga yetkazib (2022-yilda 51,7 mlrd. kub metr), o'tgan yilga nisbatan 4,6 mlrd kub metrga oshirish imkoniyati bor⁶. So'ngi yillarda chet el investorlarini keng jalb qilish orqali foydali qazilma konlarini sanoat usulida o'zlashtirish, zamonaviy texnologiyalar yordamida geologiya-qidiruv ishlarini jadallashtirish va rag'batlantirish hamda yer qa'ridan foydalanuvchilarga soliq solish tartibini xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida takomillashtirish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, 2022-yil 1-yanvardan boshlab likvidligi yuqori bo'lgan tabiiy gazlar, neftlar va kondensatlar shuningdek metallar bo'yicha geologik o'rganish yoki tayyor holdagi yer qa'ri uchastkalari bo'yicha qazish ishlari huquqini qo'lga kiritish uchun o'tkaziladigan tanlov savdolari bo'yicha maxsus tartibi belgilana boshlandi. Ushbu tartib doirasida geologiya-qidiruv va (yoki) izlanish ishlari o'tkazish uchun ajratilgan yer uchastkalari tanlov g'olibi aniqlangunga qadar yuridik shaxslardan

---

⁴ <https://kun.uz/news/2023/01/23/2023-yilda-gaz-qazib-olishni-9-foizga-oshirish-imkoniyati-borligi-aytildi>

⁵ <https://kun.uz/news/2023/01/25/ozbekneftgaz-aj-tomonidan-2023-yilda-744-ta-geologik-texnik-chora-tadbirlar-amalga-oshirish-hamda-buning-evaziga-328-mlrd-kub-metr-tabiiy-gaz>

⁶ <https://kun.uz/news/2023/01/23/2023-yilda-gaz-qazib-olishni-9-foizga-oshirish-imkoniyati-borligi-aytildi>

olinadigan yer solig'i solish ob'ekti sifatida qaralmaydigan bo'ldi. Shuningdek, ajratilgan maydon va foydali qazilma turlariga qarab, geologik o'rganishlar va (yoki) izlanish ishlari uchun yer qa'ridan foydalanganlik uchun yillik litsenziya to'lovi joriy qilindi. Fikrimizcha islohotlar davomida yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning bazaviy stavkalarini saqlab qolgan holda likvidliligi yuqori bo'lgan murakkab texnologiyalar asosida qazib olinadigan foydali qazilmalar bo'yicha soliq stavkalarini qayta kshrib chiqish maqsadga muvofiq sanaladi. Bugungi kunga qadar amaliyotda tarmoq korxonalarining barchasiga tabiiy gaz bo'yicha soliq stavkasi 30 foiz, neft va gaz kondensati bo'yicha 20 foiz, utilizatsiya qilingan tabiiy gaz, realizatsiya qilingan hajmi bo'yicha 9 foizdan iborat bo'lgan stavka qo'llanilmoqda edi. Shuningdek, foydali qazilmani qazib olish (ajratib olish) hajmi yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq solish ob'ekti hisoblanib, soliq bazasi yer qa'ridan foydalanuvchi tomonidan mustaqil ravishda har bir qazib olingan (ajratib olingan) foydali qazilmaga, shu jumladan asosiy foydali qazilmani qazib olishda birga chiqadigan foydali komponentlarga nisbatan aniqlanar edi⁷. Qolaversa soliq bazasi qazib olingan (ajratib olingan) foydali qazilmalar hajmining hisobot davri uchun o'rtacha olingan realizatsiya qilish bahosida hisoblab chiqilgan qiymati sifatida aniqlangan bo'lib, o'rtacha olingan realizatsiya qilish bahosi har bir qazib olingan (ajratib olingan) foydali qazilma bo'yicha pulda ifodalangan realizatsiya qilish hajmlarini (qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'ini chegirgan holda) ularning naturada ifodalangan realizatsiya qilish hajmiga bo'lish orqali alohida aniqlangan⁸.

Jumladan, 2023-yilda budjet bo'yicha ichki bozorda tabiiy gazni ulgurji sotib olish va sotish bo'yicha ixtisoslashtirilgan kompaniya zararlarini qoplash uchun 14,2 trln.so'm xarajat yo'naltiriladi⁹. Yoki birinchi darajali budjet xarajatlarning 7 foizi ushbu korxonaga sarflanadi. Ushbu zararni qoplash uchun 2022-yilda 9,2 trln.so'm mablag' birinchi darajali budjet xarajatlardan ajratilgan¹⁰. Neft va gaz

---

⁷ Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси.

⁸ Ўша манба.

⁹ Ўзбекистон Республикасининг «2023 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 30.12.2022 йилдаги ЎРҚ-813-сон.

¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг «2022 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 30.12.2021 йилдаги ЎРҚ-742-сон.

quduqlarini geologik jihatdan o'rganish va aniqlash ularni qazib chiqarish jarayoniga jalb qilish murakkab texnologik jarayon hisoblanib, izlov-qidiruv quduqlarini burg'ulash va shu bilan bog'liq jarayonlar murakkabligicha qolmoqda. Xususan, Qashqadaryo, Surxondaryo mintaqalarida chuqurligi 4000 – 6000 metrdan qazib olinishi lozim bo'lgan gaz konlari mavjud bo'lib, ushbu konlardan qazib olish subsidiya asosida tabiiy gaz sotayotgan davlat uchun qimmatga tushadi. Shu sababdan bugungi kunda mamlakatimizdagi mavjud konlar davlatga tegishli yoki bitim asosida xorijiy korxonalariga berilgan bo'lib, yangi konni aniqlash va qazib olishga investor jalb qilish uchun investitsion jozibadorlikni oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Tabiiy boyliklarning zaxirasi doimo qat'iy hisobda turuvchi hisobot balanslari orqali hisobi yuritilganligi bois, bugungi kunda ushbu tarmoqning hisobot balanslarini shakllantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilmagan.

Qimmatbaho, rangli metallar bo'yicha dunyo bozori ma'lumotlarida birja narxi London qimmatli metallar bozori uyushmasining (London Bullion Market Association) ertalabki fiksingi asosida, boshqa metallar bo'yicha esa London metallar birjasining (London Metal Exchange) ma'lumotlari asosida aniqlanadi. Mazkur tajribadan kelib chiqqan holda neft brendi bo'yicha dunyodagi yagona birja narxini qo'llash maqsadiga muvofiqligi o'rganib chiqilganda dunyo mamlakatlarida neft brendining turli hil reytinglari yuritilishi ma'lum bo'ldi.

So'ngi vaqtlarda kuzatilayotgan energiya tanqisligi, mavjud zaxiralar hajmining kamayishi va yangi konlarda izlov qidiruv ishlarini amalga oshirish jarayonini rag'batlantirilmaganligi sohaning inqiroz yoqasiga kelib qolishiga sabab bo'lgan. Shu munosabat bilan yangi neft gaz konlari bo'yicha soliq bazasini aniqlash tartibini takomillashtirish, soliq stavkalarini pasaytirish hamda yangi konlar to'liq ish holatiga kelgandan so'ng (dastlabki ikki yil davomida) vaqtinchalik soliq imtiyozlarini joriy qilish, soliq bazasini aniqlashda soliq to'lovchilar tomonidan amalga oshirilgan qayta ishlash va tashish xarajatlarini chegirishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Taklif va tavsiyalar:

Bugungi kunda jami 743 nafar marksheyderlar mavjud bo'lib, shundan 47 nafari (6 foiz) davlat idoralarida, 696 nafari (94 foiz) xususiy tashkilotlarda (ularning o'rtacha marksheyderlik xizmat haqi 8 mln so'm) faoliyat yuritadi. Davlat idoralaridagi marksheyderlarning soni cheklanganligi hamda yer qa'ridan foydalanuvchilar haqiqatda qazib olgan (ajratib olgan) foydali qazilmalar hajmini tekshirish uchun Kon-geologiya faoliyatini nazorat qilish inspeksiyalarining mutaxassislarini yiliga ikki martadan ko'p bo'lmagan holda jalb qilish belgilanganligi sababli yer qa'ridan noqonuniy foydalanish holatlarida soliq nazorati tadbirlarini o'z vaqtida o'tkazish imkoniyati mavjud emas. Soliq organlariga marksheyderlik xizmatlarini ko'rsatuvchi tashkilotlar bilan to'g'ridan-to'g'ri shartnoma tuzgan holda mutaxassislarni jalb qilish huquqini berish. Bunda marksheyderlik xizmatini ko'rsatuvchi tashkilotlarga o'lchov ishlari yakuni bo'yicha qo'shimcha undirilgan yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq summasining 10 foizi, biroq mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining o'n baravaridan ko'p bo'lmagan miqdorda haq to'lash lozim bo'ladi.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

<https://kun.uz/news/2023/01/25/ozbekneftgaz-aj-tomonidan-2023-yilda-744-ta-geologik-texnik-chora-tadbirlar-amalga-oshirish-hamda-buning-evaziga-328-mlrd-kub-metr-tabiiy-gaz>.

Ўзбекнефтгаз АЖнинг маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган. <https://www.ung.uz/about/history>